

УДК 005.28-027.1:338.43

ХАРКІВСЬКИЙ Д.Ф., д-р екон. наук, професор, КАЛАМАН О.Б., асистент
Одеська національна академія харчових технологій

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Анотація. У статті досліджено стан аграрної сфери. Розглянуті основні проблеми стратегічного розвитку у вітчизняному сільському господарстві. Визначені пріоритетні шляхи стратегії розвитку аграрних підприємств.

Ключові слова: розвиток, стратегія, економічна криза, аграрна сфера, сільське господарство.

This article explores the state of agriculture. The basic problem in the strategic development of domestic agriculture are considered. Priority ways of investment strategy of development are defined.

Keywords: development, strategy, economic crisis, agriculture, agriculture.

Вступ. Протягом останніх 15-20 років країна залишається без довгострокової стратегії в аграрній сфері, що має важливе значення для успішного функціонування й самого існування суспільства, суверенної держави, внутрішнього ринку. Питання майбутнього розвитку аграрної сфери й агропромислового комплексу взагалі не поставлені.

На практиці реалізується стратегія вітчизняних і закордонних компаній, що займаються експортом екологічно чистої сільськогосподарської продукції й імпортом продовольства в Україну. При рості цін на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку торговельні компанії для одержання максимального прибутку готові скупити все зроблене в Україні по низьких внутрішніх цінах і вивезти його на експорт для реалізації за світовими цінами. З цією метою вони люблять будівництво за рахунок бюджетних коштів складів для зберігання сільськогосподарської продукції поблизу морських портів, а також інших об'єктів експортної транспортної інфраструктури.

Постановка завдання. У ситуації, що склалася, необхідне виробництво на державному рівні науково-експертної дискусії про розробку національної стратегії відносно перспективного розвитку сільського господарства, агропромислового комплексу й усієї аграрної сфери. Це потрібно й тому, що сільське господарство - це галузь, що відрізняється масштабами пов'язаних з ним видів діяльності, різноманіттям виконуваних функцій, включаючи вирішення завдань відтворення нових фізично й духовно здоровіших поколінь людей.

Результати. У США й країнах Західної Європи поставки сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок стимулюються комбінацією економічних і адміністративно-законодавчих методів. Ціни на сільськогосподарську продукцію законодавчо регулюються таким чином, щоб вони були вище світових. У ЄС преїскурантні (державні) ціни на сільськогосподарську продукцію й на продовольчі товари встановлювалися нижче світових. Це робилося для того, щоб якісні продукти харчування були доступні за ціною для всіх верств населення. Якісне продовольство можна було придбати й по вільній ринковій ціні на так званих колгоспних ринках. Однак доходи значної частини споживачів не дозволяли їм купувати

на ринку м'ясні й молочні продукти. Деякі могли б собі це дозволити, але не прагнули при наявності більш дешевих продуктів у державній торгівлі. Це створювало в одних регіонах дефіцит, а в інших - черги при реалізації продукції за державними цінами.

Стратегічно, щоб перейти на західну модель продовольчого ринку, ЄС повинен був установити преїскурантні ціни на продовольство вище за світові. Для збалансування пропозиції продовольчих товарів за світовими цінами із платоспроможним попитом було потрібно одночасно зі збільшенням роздрібних цін підвищити заробітну плату й соціальні виплати до стандартів США або західноєвропейських країн. Але заробітну плату не можна підвищувати довільно. Потрібно забезпечити зростання продуктивності суспільної праці. Базою для високої заробітної плати в країнах Заходу служить збільшення в структурі економіки питомої ваги наукомістких і високотехнологічних виробництв і інших видів діяльності, у вартості продукції або послуг яких велика частка доданої вартості.

При переході до ринку в 1992 р. заробітна плата й соціальні виплати в нашій країні різко скоротилися, а ціни піднялися. Черги були ліквідовані, але рівновага попиту та пропозиції на продовольчому ринку країни відносно встановилася при значному зниженні обсягів споживання продуктів харчування. У цьому зв'язку при розробці довгострокової стратегії розвитку сільського господарства насамперед потрібно визначати більш суспільно значимі цілі й завдання забезпечення насичення ринку високоякісними продуктами харчування вітчизняного виробництва. Крім того, слід урахувати функції аграрної сфери, що виходять за рамки проблем задоволення попиту на сільськогосподарську продукцію.

Стратегію розвитку сільського господарства необхідно будувати виходячи із системної єдності інтересів сільського господарства, агропромислового комплексу й у цілому аграрної сфери. У довгостроковій стратегії розвитку аграрної сфери виділяються наступні блоки цілей.

Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку. Підвищення питомої ваги якісних продуктів харчування вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку до 80%. При цьому доцільно:

- широке розповсюдження високопродуктивних і в той же час екологічно безпечних і економічних технологій у землеробстві й тваринництві. Оптимізація структури сільського господарства у вигляді комбінації фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств, великих агрофірм і агрохолдингів;

- відродження на новій науково-технологічній основі машинобудування для сільського господарства й для інших видів діяльності в аграрній сфері;

- створення сучасної інфраструктури аграрної сфери, що включає систему дилерських підприємств, племенні й розсадницькі організації, ветеринарні служби, підприємства агрохімії й захисту рослин, інформаційно-обчислювальні центри тощо;

- наближення первинної переробки й зберігання сільськогосподарської продукції до полів і ферм;

- законодавче обмеження природних і інших монополій в інфляційному підвищенні цін на ринках енергоносіїв, техніки й устаткування, транспортних тарифів;

- введення заборонених законів, що виключають отримання спекулятивних доходів шляхом встановлення завищених роздрібних цін на продовольство при заниженні закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з боку посередників, переробних підприємств, торгівлі.

Наведений перелік цілей відображає позитивний досвід країн з розвинутою ринковою економікою й не містить наукового відкриття. Складніше науково обґрунтувати, яким чином можна зацікавити або змусити апарат управління й бізнес-співтовариство займатися рішенням завдань розвитку сільського господарства й аграрної сфери.

В Україні вже більш 15 років діє ліберальне ринкове законодавство, функціонує ринкова система управління й господарювання. Зараз причини спаду виробництва й поглиблення відставання аграрної сфери, допущені за останні 15-20 років, пояснюються "пережитками соціалізму". На жаль, нічого позитивного з досвіду СРСР не збереглося. Загальнонаціональне планування в Україні згорнуто. Натомість запропоновані принципи ринкових свобод. Кожному власникові запропоновано опікуватися лише про свій прибуток, а необхідні пропорції в економіці формуються стихійно, під впливом спекулятивних операцій. Але на якій підставі підприємці, орієнтовані на максимізацію прибутку, будуть здійснювати інвестиції в сільське господарство або в інші низькорентабельні довгострокові проекти? Теоретики припускають, що це може відбутися за умови, коли державні й муніципальні органи влади створять сприятливий інвестиційний клімат для капітальних вкладень у відновлення технологій.

При визначенні "інвестиційного клімату" використовуються позитивні показники, що сумують за складною методикою. Але результати його оцінки мало цікаві для капіталу, оскільки при будь-якому інвестиційному кліматі капітальні вкладення в сільське господарство менш вигідні, ніж в торгівлю, валютні операції, страхування, операції з нерухомістю тощо.

Залишається питання, яким чином вдається залучати капітальні вкладення в аграрну сферу за кордоном. Вивчення й зіставлення системи управління економікою в Україні, США й інших розвинених країнах дозволяють сформулювати відповідь. Сама постановка питання про те, що хтось зобов'язаний зацікавити власників здійснювати капітальні вкладення в проекти, що мають суспільне або загальнонаціональне значення, неправомірна. Регіональні органи влади відповідають за розробку й здійснення проектів, що мають суспільне або загальнонаціональне значення. І для виконання даних функцій влада зобов'язана здійснювати суспільно корисні інвестиції. Такий примус повинен здійснюватися з дотриманням демократичних процедур і на основі виконання законодавства, прийнятого без корупційних схем.

Із цього випливає, що регіональна влада зобов'язана виконувати функції дотримання суспільних і загальнонаціональних інтересів у розвитку аграрної сфери. При успішному виконанні зазначеної функції аграрна сфера розбудовується успішно, і навпаки. На наш погляд, серед безлічі об'єктивних і суб'єктивних причин відставання вітчизняної аграрної сфери головною є незадовільне виконання функцій узгодження загальнонаціональних, суспільних, галузевих, корпоративних і особистих інтересів. У довгостроковому періоді інтереси розвитку аграрної сфери збігаються з інтересами природних монополій, торгівлі, банків, оборонно-промислового комплексу, апарату управління й інших соціальних верств суспільства. Але в короткостроковому поточному періоді природні монополії, торгівля, банки, регіональні органи влади зацікавлені в одержанні монопольних і спекулятивних доходів, у штучному нарощуванні ВВП і ВНП. Вони не зацікавлені в спрямуванні фінансових і матеріальних потоків у бік аграрної сфери, що обслуговує промисловість, соціальний сектор тощо.

Цікавим є дослідження механізмів залучення капіталу до здійснення суспільно корисних інвестицій у країнах, що панують на світовому ринку. Практика США й інших країн свідчить, що узгодження довгострокових інтересів починається з публічної розробки, прийняття й виконання документів по загальнонаціональній стратегії, які є основою для врахування інтересів розвитку аграрної сфери. В Україні також необхідно за прикладом таких країн у законодавчому порядку прийняти на державному рівні довгострокову стратегію соціально-економічного розвитку аграрної сфери. На основі цієї стратегії доцільно прийняти національні проекти й довгострокові цільові програми задля рішення окремих проблем. Важливою частиною її реалізації буде законодавче регламентування інститутів і механізмів виробництва аграрної політики в розрізі найважливіших напрямків.

Зупинимося на ключових проблемах. Відповідно до народногосподарських планів, затверджених у законодавчому порядку, в 1970-1980 рр. питома вага якісних продуктів харчування вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку країни становила 80% при середньодушовому споживанні продуктів харчування на досить високому рівні. За міжнародними стандартами для країни, що володіє великими площами сільськогосподарських угідь, це граничний

показник для забезпечення продовольчої безпеки. Протягом останніх 15-17 років понад 90% виробничих фондів сільського господарства й пов'язаних з ним видів діяльності не оновлювалося або взагалі вибуло із виробництва. Ще більш важка ситуація склалася з кадрами.

В умовах, що склалися, нереально ставити завдання швидкого створення достатку вітчизняних продуктів сільського господарства. Але до 2020 р. можна створити такі виробничі потужності, які б потім відтворювалися в режимі інноваційного розвитку. Виникає необхідність дослідити, на основі яких технологій слід відроджувати вітчизняне сільськогосподарське виробництво. Для відповіді на це питання потрібні конкретні проектні оцінки профільних дослідницьких і конструкторських організацій. З позицій розвитку економіки й організації виробництва можна відмітити наступні загальні принципи. У цей час у сільському господарстві країни залишилося більше 15 тис. фермерських господарств і більша частина з них не в змозі вести сучасне фермерське виробництво продукції.

Для порівняння - у США близько 3 млн. фермерських господарств. Кожний американський фермер-товаровиробник має у своєму розпорядженні як мінімум один трактор, усі ферми мають гарний під'їзд до шосейних доріг, оснащені комп'ютерами й телефонним зв'язком, середній рівень освіти власника фермерського господарства - 15 років. У бюджеті США щорічно виділяється 70-100 млрд. дол. на різні програми, що дозволяють зберігати фермерство, оскільки ця форма господарства найкраще пристосована для відтворення здорового генофонду нації.

При прогнозних розрахунках потреби в капітальних вкладеннях на створення одного повноцінного фермерського господарства в цілому по країні в порівнянні з фактичними капітальними вкладеннями виходить величина, "прагнуча до нескінченності". Проте відкидати розвиток фермерства не можна. Перехід на фермерство не можна здійснювати адміністративним шляхом, як це було в 1992-1993 рр. Але починати цей перехід доцільно вже на першому етапі реалізації національних проектів по розвитку аграрної сфери.

В зв'язку з цим в довгостроковій стратегії аграрної сфери доцільно виконати конкретні розрахунки забезпечення технікою й кваліфікованими кадрами переходу на високопродуктивні й економічні технології кожного типу господарств: сільськогосподарські підприємства, створені на базі колгоспів і радгоспів, агрофірми, агрохолдинги, сучасні фермерські господарства. Не слід відкидати й розвиток особистих підсобних господарств.

Перехід від планової до ринкової економіки в країні супроводжувався руйнуванням ринкових механізмів ціноутворення на продовольство, продукцію сільського господарства, енергоносії, техніку, добрива тощо. За законами ринку ціна товарів визначається на основі рівноваги інтересів попиту та пропозиції. Головним є те, як знайти рівновагу інтересів мільйонів покупців і продавців по сотнях тисяч найменувань товарів. Сформулюємо принципи ціноутворення сто-

совно ринків продовольства, сільськогосподарської продукції, засобів виробництва для АПК.

Механізми цін повинні забезпечувати таку рівновагу попиту та пропозиції, при якій: якісні продукти харчування будуть доступні за ціною всім верствам населення; усі сільськогосподарські товаровиробники зможуть реалізувати потрібну споживачам продукцію в повному обсязі за цінами, що забезпечують покриття витрат і прибутку для розвитку виробництва; ціни на засоби виробництва встановлюються на такому рівні, щоб сільськогосподарські виробники могли придбати енергоносії, техніку, добрива в повному обсязі, а промислові підприємства покрили витрати й дістали прибуток, достатній для інвестицій у розвиток.

Ціноутворення не повинне бути пов'язане з одержанням монопольних і спекулятивних понаддоходів. На практиці в США й інших розвинених країнах діє потужне антимонопольне й антиспекулятивне законодавство. Однак у нашій країні діюча Постанова КМУ 1992 р. "Про регулювання цін" не сприяє цьому [4]. Що стосується "стимулювання" капіталу до виконання суспільно корисних функцій в аграрній сфері, то потрібно законодавчо, шляхом податків на монопольні доходи примусити природні й інші монополії до дотримання паритетів цін на ринках енергоносіїв, техніки й устаткування. За прикладом розвинених країн слід законодавчо ввести кримінальну відповідальність за необгрунтоване підвищення цін на продовольчу продукцію посередниками, переробними підприємствами й торгівлею.

Сільськогосподарське машинобудування у всіх розвинених країнах підтримується з бюджету, особливо коштовні проекти по створенню нових моделей техніки. Широко поширені також виплати субсидій фермерам. При цьому західні країни воліють поставляти на експорт не нову, а стару техніку. Усе це служить підставою для відродження вітчизняного машинобудування в кооперації з Росією, Білорусією, Казахстаном і іншими країнами. Щоб підвищити конкурентоспроможність вітчизняних машинобудівних, агрохімічних і інших фірм, їм необхідні інвестиції в сучасні логістичні центри, лізингові й дилерські послуги для села.

Зниження витрат у сучасному високотехнологічному й наукомісткому агропромисловому проведенні США й інших країн досягається за рахунок підтримки державою аграрних досліджень, біотехнологій, технічних розробок. Крім того, вагому роль відіграє надання послуг з боку некомерційних плеїнних і розсадницьких організацій, ветеринарних і агрохімічних служб, інформаційно-обчислювальних центрів. Усе це слід відроджувати й в Україні. Рішення цих завдань вимагає як масштабних капітальних вкладень, так і кадрів із професійною освітою, заохочених у виробництво.

США набагато перевершували СРСР за кількістю кваліфікованих працівників в аграрній сфері. Рівень освіти радянських механізаторів був суттєво нижче, ніж американських фермерів, а дипломовані фахівці колгоспів і радгоспів мали підготовку не гіршу, але загальне їхнє число було на порядок менше.

У плановій економіці СРСР у державних органах управління сільським господарством працювало менше кваліфікованих кадрів. В апараті управління департаменту сільського господарства США зайнято близько 100 тис. фахівців. Якість управління аграрною сферою була значно вища. Служби цього департаменту виконують на федеральному й регіональному рівнях функції науково-експертних штабів аграрної сфери. Більшість штатних посад у них займають діючі вчені й досвідчені фахівці, пов'язані із провідними дослідницькими організаціями. Висока професійна підготовка й у працівників несільськогосподарських видів діяльності, що обслуговують аграрну сферу.

Після адміністративної ліквідації колгоспно-радгоспної системи вітчизняну аграрну сферу залишило з якихось причин більшість агрономів, зоотехніків, інженерів, ветеринарів, економістів, кваліфікованих механізаторів, інших працівників. Склалася така ситуація, що якщо уряд вирішить виділити селу значні фінансові кошти на розвиток аграрної сфери, тоді їх неможливо буде використовувати на інвестиції безпосередньо в нові технології виробництва, оскільки за один рік не можна залучити в сільське господарство, сільськогосподарське машинобудування, інші види діяльності, пов'язані із селом, достатню кількість підготовлених фахівців. Потрібен час, щоб відновити відтворення якісної робочої сили на селі. Із цього випливає висновок: на першому етапі довгострокової стратегії розвитку аграрної сфери необхідно різко збільшити частку капітальних вкладень, пов'язаних з відтворенням кваліфікованих працівників

для всіх видів діяльності - від фермерства до органів управління.

У соціально-орієнтованій економіці створюються умови для того, щоб кожна людина могла реалізувати свої здібності. Тому перед аграрною сферою стоїть більш широке завдання, ніж підготовка кадрів, - створити кращі умови для повноцінного виховання молодих поколінь. В останні роки були прийняті національні проекти по АПК, але масштаби їх недостатні. Вони важливі скоріше для відпрацювання механізмів реалізації загальнонаціональних цільових програм. Подібні регіони, що охоплюють програми потрібні по будівництву котеджів для молодих родин у сільській місцевості, благоустрою сільських доріг, спорудженню лікарень, шкіл, комунальних, наукових, освітніх, культурних і спортивних об'єктів. Потрібна також державна демографічна програма, що забезпечує умови для того, щоб повноцінна здорова родина з 3-5 дітьми стала нормою для освічених і кваліфікованих жителів сільської місцевості.

Висновки. При цьому важливі питання ієрархії стратегічних цілей і завдань. Методологічно не так важливо, яку мету поставити на перше місце, а яку на друге. Рішення усіх завдань взаємозалежне й тому в довгостроковій стратегії незастосовні спрощені методики встановлення пріоритетів при розподілі коштів. Уже на першому етапі реалізації стратегії необхідно займатися рішенням виробничих, соціальних, кадрових, наукових, технологічних, екологічних і інших проблем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В. Г. Сучасна аграрна політика : проблемні аспекти [Текст] / В. Г. Андрійчук., М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. - К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.
2. Кукушкін О. М. Сутність поняття «стратегія розвитку підприємства» [Текст] / О. М. Кукушкін // Науковий вісник. – 2005. – № 15.2 – С. 220 – 227.
3. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію // Економіка АПК. – 2008. - № 1. – С. 3 – 21.
4. Нормативна собівартість і ціни на сільськогосподарську продукцію / За ред. П. Т. Саблука, Ю.Ф. Мельника, М. В. Зубця, В. Я. Месель – Веселяка. – Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН. – 2008. – 649 с.
5. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // Економіка АПК. – 2008. - № 4. – С. 19-37.
6. Про регулювання цін : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 1992 р. № 715 // Зібрання постанов Уряду України. - 1992. - № 1-2. - Ст. 26.
7. Про впорядкування цін і тарифів : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 1993 р. № 978// Зібрання постанов Уряду України. - 1994. - № 4. - Ст. 87.

